

“...ชาวบ้านใช้เพลงกล่อมเด็กเป็นสื่อในการอบรม
สั่งสอนบุตรหลาน โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อให้เด็ก
เกิดความรู้สึกซาบซึ้งในเนื้อร้องทำนองเพลงและ
เมื่อได้ฟังนานวันเข้าก็จะเริ่มจดจำและเริ่มเข้าใจ
ความหมายไปที่ละเล็กทีละน้อย...”

ท้องถิ่นศึกษา...ภูมิปัญญาชุมชน : วิเคราะห์กรณีชุมชนแถบกลุ่มทะเลสาบสงขลา

พรพันธ์ุ์ เขมคุณาศัย*

บทนำ : “อดีต” สอนคนให้รู้คิด สอนชีวิตให้มีจริยธรรม

นับเนื่องแต่อดีต ชุมชนได้สร้างหลักสูตรท้องถิ่นของตนผ่านคนรุ่นแล้วรุ่นเล่า สร้างกระบวนการเรียนรู้เพื่อ
สืบทอดมรดกของบรรพชนมาอย่างไม่ขาดสาย ใช้ภูมิปัญญาถ่ายทอดภูมิรู้และภูมิธรรมโดยอาศัยกลวิธีต่าง ๆ
อย่างแยบคาย เป็นต้นว่า ใช้สิ่งแวดล้อมใกล้ตัวเป็นสื่อให้บุตรหลานได้เรียนรู้ทั้งจากประสบการณ์ทางตรงและ
ประสบการณ์ทางอ้อม และใช้วิธีสอนที่เป็นธรรมชาติในรูปแบบต่างๆ ได้อย่างแยบยลจนสามารถสืบสานตำนาน
บ้านตำนานเมืองมาโดยลำดับ

หากจะกล่าวถึงวิธีสอนของชุมชนที่ใช้มาแต่ดั้งเดิม พอจะยกตัวอย่างให้เห็นได้ อาทิ *การสอนโดยวิธีให้
ความรัก ความเอาใจใส่ และความห่วงใยอย่างแท้จริง* ทำให้ผู้รับสื่อถึงความรู้สึกของผู้ให้และซึมซาบความ
รู้นั้นอย่างยินดีและเต็มใจ เช่น ชาวบ้านใช้เพลงกล่อมเด็กเป็นสื่อในการอบรมสั่งสอนบุตรหลาน โดยมีจุดมุ่งหมาย
เพื่อให้เด็กเกิดความรู้สึกซาบซึ้งในเนื้อร้องทำนองเพลง และเมื่อได้ฟังนานวันเข้าก็จะเริ่มจดจำและเริ่มเข้าใจ
ความหมายไปที่ละเล็กทีละน้อย การใช้เพลงเป็นสื่อจึงเปรียบเสมือนการปลูกฝังความถูกต้องดีงามให้ก่อเกิดขึ้นใน
ใจของเด็กโดยไม่รู้ตัวซึ่งความถูกต้องดีงามเหล่านี้เด็กจะรำลึกและตระหนักได้เมื่อถึงวัยอันสมควร และจะส่งผล
ให้เด็กได้ประพฤติปฏิบัติตนตามจารีตประเพณีและค่านิยมอันดีงามของสังคมต่อไป เนื้อหาสาระที่ใช้ร้องใช้สอนก็
จะหยิบยกกรณีศึกษาที่เกิดขึ้นในชุมชนมาเป็นตัวอย่าง ทำให้เด็กมองเห็นภาพความงามและความไม่งามที่เกิดขึ้นใน

*อาจารย์ภาควิชาภาษาไทยและภาษาตะวันออก คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ

สังคมได้อย่างชัดเจน การสอนให้เด็กรู้จักพึ่งพาตนเอง ชุมชนท้องถิ่นจะผลิตเครื่องมือเครื่องใช้ที่มักเรียกกันว่า “งานหัตถกรรมพื้นบ้าน” ไว้ใช้เองในครัวเรือน การที่เด็กได้เห็นผู้ใหญ่ในครอบครัวหรือเพื่อนบ้าน ประดิษฐ์ ชิ้นงานต่างๆ ขึ้นใช้เองอยู่เป็นประจำ และการที่ได้ช่วยเหลือผู้ใหญ่ทำงานอยู่เป็นนิจลิน ทำให้เด็กได้รู้จักสังเกต จดจำ และฝึกทำอยู่ตลอดเวลาจึงเป็นการช่วยสร้างนิสัยการรู้จักพึ่งพาตนเองให้แก่เด็กและเด็กสามารถที่จะพึ่งพาตนเองได้เมื่อเติบโตใหญ่ขึ้น การสอนให้เด็กเรียนรู้ด้วยตนเอง โดยให้เด็กได้เรียนรู้วัฒนธรรมการเล่นกับกลุ่มเพื่อนในยามว่าง ได้เรียนรู้ชีวิตกับสังคม และรู้จักสังเกตธรรมชาติสิ่งแวดล้อมและนำธรรมชาติสิ่งแวดล้อมไปประกอบการเล่นของตน เช่น นำกะลามะพร้าวไปเป็นอุปกรณ์การเล่นลูกกอล์ฟและ ใช้แม่น้ำลำคลองเป็นสถานที่ในการเล่นตัดเตย ใช้ท้องนาท้องไร่เป็นสถานที่ในการเล่นยอจับตืด นำเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในสังคมไปประยุกต์เล่นเกมโจรสลัดกวี เป็นต้น นอกจากการพินิจสิ่งแวดล้อมใกล้ตัวแล้ว เด็กยังรู้จักเลือกสรรการเล่นในรูปแบบต่างๆ พร้อมทั้งปรับเปลี่ยนพัฒนาวิธีเล่นให้เป็นไปตามลักษณะธรรมชาติของตน เช่น การเล่นหมาชิงมุม การเล่นลูกเสือเก็บผัก เป็นการฝึกความว่องไวและความเร็ว การเล่นทอยกุก การเล่นตัดเตย เป็นการฝึกใช้สายตา ฝึกการใช้มือ การเล่นโจรสลัดกวี เป็นการฝึกปฏิภาณไหวพริบ การเล่นอีโม่ง การเล่นตำดอก เป็นการฝึกการสังเกต และการเล่นช่างทุกควาย การเล่นยอจับตืด เป็นการทดสอบพลังกำลังและความแข็งแรง เป็นต้น **การสอนให้เด็กเกิดสำนึกทางจริยธรรม** เช่น การใช้กลวิธีในการปลูกฝังภูมิธรรมให้แก่ผู้คนในสังคมทุกระดับโดยอาศัยกระบวนการในการประกอบกิจกรรมตามประเพณีต่างๆ ของชุมชนร่วมกัน ไม่ว่าจะเป็นความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ การช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ความสามัคคีหรือความกตัญญู การซึ่มซับคุณธรรมจริยธรรมหรือการแสดงออกถึงความมีคุณธรรมจริยธรรมดังกล่าว เด็กสามารถมองเห็นได้จากการกระทำและการปฏิบัติจริงของบุคคลในชุมชน ซึ่งจะส่งผลให้เด็กก่อเกิดคุณลักษณะเหล่านี้ได้ด้วยตัวเอง นอกจากนั้น การถ่ายทอดศิลปวิทยาการเฉพาะอย่าง ก็จะมีการเลือกเฟ้นตามความถนัดความสนใจ ตลอดจนพิจารณาถึงศักยภาพในการที่จะเป็นทายาทรุ่นต่อไป การถ่ายโอนภูมิปัญญา ประสพการณ์ ตลอดจนความชำนาญ จากฝีมือชั้นครูทั้งปู่และบุ๋น ก็ยังคงสืบทอดต่อกันมาหลายชั่วอายุคน การปรับปรุงพัฒนาเพื่อให้สมสมัยก็เกิดขึ้นอยู่ทุกยุค เช่น การพัฒนาการละเล่น “กรือโต๊ะ”^{*} พบว่ามีพัฒนาการด้านรูปแบบ 5 ระยะเวลา คือ ระยะเวลาแรก เป็นเพียงการนำไม้ไปวางพาดบนเท้าทั้งสองข้าง แล้วใช้ไม้เล็กๆ ตี เพื่อให้เกิดเสียงดังขึ้น ระยะที่สอง ตัดแปลงจากการนำไม้ไปวางพาดบนเท้าทั้งสองเป็นการขุดหลุมแล้วนำไม้ไผ่ผ่าซีกวางพาดบนหลุมที่ขุดไว้ การละเล่นกรือโต๊ะในระยะที่สองนี้นอกจากให้ความสนุกสนานเพลิดเพลินแล้วเสียงกรือโต๊ะยังใช้เป็นสัญญาณระหว่างกลุ่มอีกด้วย ระยะที่สาม เปลี่ยนจากการขุดหลุมมาใช้มะพร้าวแก่ลูกโตๆ ตัดด้านหัวให้เรียบแล้วใช้ไม้ไผ่ผ่าซีกวาง อุปกรณ์ที่ใช้ตีเป็นก้านทะลายมะพร้าวที่ตัดหัวท้ายเรียบร้อยแล้ว ในระยะที่สามนี้บทบาทของกรือโต๊ะเปลี่ยนจากที่เคยใช้เพื่อเป็นสัญญาณระหว่างกลุ่มเป็นการละเล่นเพื่อแข่งขันโดยใช้ความสามารถในการบรรเลงเพื่อเอาชนะกัน ระยะที่สี่ ใช้ไม้เจาะรูเสริมบนลูกมะพร้าว และใช้ไม้เนื้อแข็งวางพาดแทนไม้ไผ่ อุปกรณ์ที่ใช้บรรเลงเปลี่ยนจากก้านทะลายมะพร้าวเป็นไม้ที่หุ้มด้วยเศษยาง (ยางพารา) และระยะที่ห้า เริ่มขึ้นเมื่อสามสิบกว่าปีที่ผ่านมา กล่าวคือกรือโต๊ะได้มีการปรับเปลี่ยนวัสดุที่ใช้ทำจากเดิมที่เคยทำด้วยลูกมะพร้าวเปลี่ยนเป็นใช้ไม้เนื้อแข็งทั้งหมด ทำให้มีความแข็งแรงคงทน และเสียงดังกว่าเดิมหลายเท่า กล่าวได้ว่า ภูมิปัญญาของชุมชนเกิดการพลวัตอยู่ตลอดเวลา แต่พลังพลวัตนั้นเคลื่อนเปลี่ยนไปอย่างช้าๆ ทั้งนี้เพื่อให้เกิดความสมดุลระหว่างมนุษย์ สังคม และธรรมชาติ โดยตั้งอยู่บนพื้นฐานของวัฒนธรรมและจริยธรรม

1 พรพันธุ์ เขมคุณาศัย. รายงานการวิจัยเรื่องภูมิปัญญาชาวบ้าน อำเภอตากใบ จังหวัดนราธิวาส. หน้า 94.

* เครื่องดนตรีประเภทเครื่องตีชนิดหนึ่งทำด้วยไม้เนื้อแข็งประเภทไม้หลุมพหรือไม้มารีโอบ ตัวกรือโต๊ะมีรูปทรงลักษณะเหมือนกลองชนิดหนึ่ง แต่ไม่มีการชิงหน้ากลอง ด้านที่ใช้บรรเลงทำเป็นคานต่อกับตัวกรือโต๊ะ สำหรับวางใบกรือโต๊ะ การบรรเลงกรือโต๊ะจะใช้ไม้ที่หุ้มด้วยเศษยาง (ยางพารา) ตีลงบนใบกรือโต๊ะ เสียงกรือโต๊ะจะดังกังวานสะท้อนไปไกล

ทิ้งอดีตสู่ความเป็นสากล : ทิ้งองค์ความรู้ชุมชนไปสู่ความล่มสลาย

จะเห็นได้ว่า ระบบการศึกษาที่มีมาแต่เดิมชุมชนมีฐานะเป็นเจ้าของการศึกษา เป็นผู้กำหนดการจัดกระบวนการเรียนรู้ทั้งหมดให้แก่บุตรหลานของตน อย่างไรก็ตาม นับตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา รัฐได้เข้ามาจัดการศึกษาในลักษณะการรวมศูนย์อำนาจเข้าสู่ส่วนกลาง โดยนำเอาการศึกษาของประเทศตะวันตกและระบบโรงเรียนมาใช้ พร้อมทั้งประกาศใช้โครงการศึกษาลับต่างๆ เช่น โครงการศึกษา พ.ศ.2441 โครงการศึกษา พ.ศ. 2445 โครงการศึกษา พ.ศ. 2456 โครงการศึกษา พ.ศ. 2464 และพระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2464 เป็นต้น ซึ่งกฎหมายฉบับต่างๆ ดังกล่าว รัฐได้ใช้เป็นเครื่องมือขยายอำนาจในการจัดการศึกษาครอบคลุมไปทั่วประเทศจากเมืองหลวงลงไปจนถึงชุมชน จนถึงปัจจุบันแทบไม่มีเด็กไทยคนใดหลุดพ้นจากโครงข่ายทางการศึกษา ขนาดมหิมาที่รัฐได้สร้างขึ้น¹ ด้วยเหตุนี้ บทบาทของชุมชนในการจัดการศึกษาจึงค่อยๆ ลดความสำคัญลง และค่อยๆ เปลี่ยนไปเป็นหน้าที่ของรัฐแต่เพียงฝ่ายเดียวอย่างสิ้นเชิง องค์ความรู้ของชุมชนได้กลายเป็นสิ่งที่ล้าสมัย ถูกมองข้าม และขาดการยอมรับจากการศึกษาในระบบโรงเรียน ไม่ว่าจะเป็นการยึดถือคุณธรรมจริยธรรมเป็นหลักในการดำเนินชีวิต ซึ่งชาวบ้านมีความเป็นอยู่ที่สัมพันธ์สอดคล้องกลมกลืนกับธรรมชาติ การใช้ประโยชน์จากธรรมชาติจึงคำนึงถึงหลักการดำรงอยู่ร่วมกัน มีรูปแบบการทำงานที่ยึดหลักการพึ่งตนเองและการพึ่งพากันซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญในการสร้างสรรค์ความดีงามให้แก่ชุมชนท้องถิ่น โดยเฉพาะคุณธรรมจริยธรรมที่ปรากฏชัดเจนในกระบวนการทำงาน ได้แก่ ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่และความมีน้ำใจต่อกัน คุณลักษณะเหล่านี้จะเห็นได้จากการแบ่งปันผลผลิตในกลุ่มญาติพี่น้อง และเพื่อนบ้าน เป็นต้น ความสามัคคีเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน ที่ชาวบ้านได้แสดงออกในระหว่างการทำงาน เช่น มีการช่วยเหลือกันทำงาน หนักเอาเบาสู้ แบ่งหน้าที่กันรับผิดชอบภาระงานโดยคำนึงถึงความเหมาะสมและความจริงใจต่อกัน เป็นต้น หรือกระบวนการทำงานแบบตรงจวงจร ทั้งนี้เพื่อให้สามารถพึ่งพาตนเองได้ เริ่มจากการคิดเนืองงาน การสรรหาวัสดุในการผลิต กระบวนการผลิต การใช้ผลผลิต และการแบ่งปันผลผลิต โดยตั้งอยู่บนพื้นฐานของความซื่อสัตย์ ความสมถะ และความมีน้ำใจ เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม การเชื่อมโยงและการถ่ายโอนประสบการณ์การเรียนรู้ในลักษณะข้างต้นได้ขาดช่วงลงอย่างน่าเสียดาย ชุมชนท้องถิ่นถูกปิดกั้นบทบาทในการหล่อหลอมบุคลิกภาพความเป็น “คนดี” ให้แก่บุตรหลานของตน แม้ว่าในปัจจุบันต่างยอมรับกันว่า จริยธรรมที่มีอยู่ในจิตวิญญาณของคนในชนบท และความเข้มข้นในกระบวนการปลูกฝังจริยธรรม ไม่มีระบบการศึกษาใดของรัฐจะทำได้เท่า แต่การที่เด็กรุ่นใหม่ไม่สามารถประยุกต์และเชื่อมต่อกับความรู้ที่ได้จากการศึกษาในระบบโรงเรียนกับภูมิปัญญาท้องถิ่น การที่เด็กสูญเสียวิถีชีวิต สูญเสียความเป็นตัวของตัวเอง สูญเสียสังคมซึ่งเป็นแบบอย่างความดีงาม และการที่เด็กขาดความสัมพันธ์อันยั่งยืนกับท้องถิ่นตนยังคงเป็นประเด็นปัญหาที่ท้าทายนักปฏิรูปการศึกษาอยู่ต่อไป

ปัจจุบัน : บ้านเมือง विकฤต คิดถึงภูมิปัญญา หวังพึ่งพาจริยธรรม

นานนับศตวรรษที่แหล่งรวมความรู้ได้เปลี่ยนจากชุมชนเป็นโรงเรียน เปลี่ยนจากชาวบ้านเป็นครู เปลี่ยนจากสื่อธรรมชาติสิ่งแวดล้อมเป็นสื่อหนังสือ และเปลี่ยนจากวิทยาการชุมชนเป็นวิทยาการสากล แต่การรับวิทยาการและเทคโนโลยีใหม่ จากประเทศตะวันตกโดยปราศจากการเลือกสรรกลั่นกรอง และไม่ได้คำนึงถึงองค์ความรู้ของชุมชนและเทคโนโลยีพื้นบ้านไปปรับปรุงและพัฒนาให้สอดคล้องกันโดยมุ่งที่จะก้าวสู่ความเป็นเลิศทางวิชาการแต่เพียงด้านเดียว เป็นผลให้วิถีชีวิตของชาวบ้านกับวิถีสังคม และวิถีธรรมชาติ ขาดความเป็นเอกภาพสับสนไร้ทิศทางไม่ประสานกลมกลืนกัน ชุมชนลดการพึ่งพาตนเอง สังคมอ่อนแอ เกิดระบบการแข่งขัน นิยมบริโภควัตถุเกินความ

¹วิชิต นันทสุวรรณ และจ่านงค์ แรกพิณิจ. บทบาทของชุมชนกับการศึกษา. หน้า 25-26.

พอดี ตลอดจนจนถึงค่านิยมอันดั้งเดิมที่มีมาแต่เดิม โดยเฉพาะการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน จึงก่อให้เกิดวิกฤตการณ์ต่าง ๆ ตามมา เช่น วิกฤตการณ์ด้านเศรษฐกิจ วิกฤตการณ์ด้านวัฒนธรรม เป็นต้น

วิกฤตการณ์ดังกล่าว ส่งผลให้เกิดกระแสตื่นตัวในเรื่องการศึกษาและฟื้นฟู “ภูมิปัญญาไทย” หรือ “ภูมิปัญญาท้องถิ่น” โดยเฉพาะนักการศึกษาบางส่วนก็เชื่อว่าภูมิปัญญาเป็นเครื่องกำหนดวิถีชีวิตของชุมชนให้อยู่ร่วมกันอย่างผาสุกและอยู่ร่วมกันกับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติในลักษณะสมดุล ไม่เร่งรัดการผลิต ไม่เร่งรัดการทำลาย หากแต่มุ่งดูแลสภาพของการดำรงชีวิตระหว่างมนุษย์และธรรมชาติ ซึ่งสอดคล้องกับความเห็นของนักวิชาการไทยหลายคนที่ว่า ปรัชญาตะวันออกมีจุดมุ่งหมายของการดำรงชีวิตและการเรียนรู้ มิใช่เพื่อเอาเปรียบหรือเอาชนะธรรมชาติ แต่ทว่าเพื่อพยายามหาทางเข้าใจ รัก ซาบซึ้ง และดำรงชีวิตให้สอดคล้องสัมพันธ์กับธรรมชาติ¹ ดังนั้นองค์กรภาครัฐที่มีหน้าที่เกี่ยวข้องกับการจัดการศึกษาจึงมีแนวคิดที่จะนำภูมิปัญญาชาวบ้านไปใช้เป็นเครื่องมือในการแก้ไขวิกฤตการณ์ข้างต้น โดยเฉพาะการเชื่อมโยงความรู้/วิทยาการสมัยใหม่ให้สอดคล้องกับภูมิปัญญาชาวบ้าน ซึ่งถือเป็นฐานรากของวัฒนธรรมท้องถิ่น และจะส่งผลให้เกิดการพัฒนาและการสืบทอดภูมิธรรมและภูมิปัญญาแบบยั่งยืนในที่สุด

ด้วยเหตุนี้ หลักสูตรประถมศึกษา มัธยมศึกษาตอนต้น และมัธยมศึกษาตอนปลายฉบับปรับปรุง พ.ศ.2533 จึงมีจุดเน้นที่สำคัญประการหนึ่ง คือ ส่งเสริมให้ท้องถิ่นพัฒนาหลักสูตรและกำหนดแนวปฏิบัติเกี่ยวกับท้องถิ่นไว้ดังนี้ ระดับประถมศึกษา จะต้องจัดการเรียนการสอนให้ยึดหยุ่นตามเหตุการณ์และสภาพท้องถิ่น โดยให้ท้องถิ่นพัฒนาหลักสูตรและสื่อการเรียนการสอนในส่วนที่เกี่ยวข้องกับท้องถิ่นตามความเหมาะสม ระดับมัธยมศึกษาตอนต้น ให้ท้องถิ่นปรับรายละเอียดเนื้อหาของรายวิชาให้สอดคล้องกับสภาพความต้องการของท้องถิ่น ส่งเสริมให้ท้องถิ่นจัดทำรายวิชาที่สนองความต้องการของท้องถิ่นและระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย ต้องจัดให้ผู้เรียนได้ศึกษาสภาพแวดล้อม และความต้องการของท้องถิ่นได้ในด้านต่าง ๆ รวมทั้งให้ท้องถิ่นปรับรายละเอียดเนื้อหาของรายวิชาให้สอดคล้องกับสภาพและความต้องการของท้องถิ่น ส่งเสริมให้ท้องถิ่นจัดทำรายวิชาที่สนองความต้องการของท้องถิ่น นอกจากนี้ หน่วยงานทางการศึกษาภาครัฐ เช่น กองวิจัยทางการศึกษา กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ ได้จัดทำรายงานการวิจัย เรื่อง ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการเรียนการสอนในระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษา ซึ่งสรุปแนวทางการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นไปใช้ในการจัดการเรียนการสอนได้ 3 ประการ คือ ประการแรกลักษณะของภูมิปัญญาท้องถิ่นที่จะนำไปสู่การเรียนการสอนควรเป็นองค์ความรู้และประสบการณ์ที่มีส่วนของคุณธรรมจริยธรรมสอดแทรกอยู่ด้วย และเป็นสิ่งที่สร้างสรรค์ประโยชน์สุขให้แก่ผู้เรียนและสังคมอย่างสอดคล้องกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ประการที่สอง กระบวนการเรียนการสอน ควรเป็นการผสมผสานระหว่างความรู้สากลกับความรู้ท้องถิ่น เน้นการศึกษา วิเคราะห์ ทำความเข้าใจวิถีคิดและแนวคิดของภูมิปัญญาท้องถิ่นให้ผู้เรียนได้คิดอย่างเป็นอิสระ คิดหลายด้านหลายมุม และสรุปเป็นความรู้และประสบการณ์ที่จะใช้ในการดำรงชีวิต และประการสุดท้าย การจัดกิจกรรมการเรียนการสอน อาจจะให้ครูเป็นผู้ดำเนินกิจกรรมเองโดยนำความรู้และประสบการณ์ของผู้รู้ในท้องถิ่นมาจัดกิจกรรมการเรียนการสอนหรืออาจให้ผู้รู้เป็นผู้ดำเนินกิจกรรมการเรียนการสอนแทนครูผู้สอนและทำหน้าที่ประเมินผลด้วย ส่วนสถานที่เรียนอาจจะเป็นโรงเรียนหรือให้นักเรียนไปเรียนที่บ้านของผู้รู้ในท้องถิ่น² กองวิชาการ สำนักงานการประถมศึกษาแห่งชาติ ได้กล่าวถึงแนวทางการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นไปใช้ใน

¹ลิปพนนท์ เกตุทัต และวิชัย ต้นศิริ. “การพัฒนาสังคมสมัยใหม่เทคโนโลยีและมรดกทางวัฒนธรรม : มองในแง่ไทย.” ใน วารสารการวิจัยทางการศึกษา. 16(1) : 33-42 ; 2529.

²กองวิจัยทางการศึกษา กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ รายงานการวิจัยเรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการเรียนการสอนในระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษา. หน้า 44-45.

การจัดการเรียนการสอน สรุปได้ 2 ประการ คือ ประการที่หนึ่ง โรงเรียนเป็นผู้นำกิจกรรมหรือเนื้อหาสาระที่เป็นภูมิปัญญาชาวบ้าน ไปจัดการเรียนการสอนหรือพัฒนาหลักสูตรขึ้นในโรงเรียน ให้เด็กได้เรียนรู้โดยคัดเลือกเนื้อหาหรือกิจกรรมให้ สอดคล้องกับความต้องการของท้องถิ่น และประการที่สอง โรงเรียนเชิญเจ้าของภูมิปัญญา ได้แก่ ปราชญ์ชาวบ้าน หรือปัญญาชนชาวบ้าน ช่างเทคนิคชาวบ้าน หรือช่างฝีมือชาวบ้าน เข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาหลักสูตรและการจัดการเรียนการสอน ในการนำภูมิปัญญาชาวบ้านไปใช้ควรอยู่ในดุลพินิจของโรงเรียน ในด้านความเหมาะสมทั้งกิจกรรม เนื้อหาสาระ และวัยของเด็ก¹ และในหนังสือสรุปผลการประชุมสัมมนาเรื่อง ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับหลักสูตรที่พึงประสงค์ได้กล่าวถึงการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นเข้าสู่ระบบโรงเรียนไว้ดังนี้ ในการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นเข้าสู่ระบบโรงเรียนนั้นบางท้องถิ่นการประสานสัมพันธ์ระหว่างบุคลากรในชุมชนยังไม่ชัดเจนตัก ดังนั้น บทบาทของครูผู้สอนควรมีการปรับเปลี่ยน ดังนี้ ครูจะต้องศึกษาชุมชน พร้อมทั้งเก็บข้อมูลจากชุมชน ทั้งจากการสังเกตและสอบถามชาวบ้านผู้รู้ในท้องถิ่น ตลอดจนควรรวบรวมสิ่งที่อยู่รอบ ๆ ตัวผู้เรียนหรือสิ่งที่เป็นปัญหาของชุมชนมากำหนดไว้ในหลักสูตรเพื่อนำไปสู่การจัดการเรียนการสอน ครูจะต้องศึกษาศาสตร์ชาวบ้าน ปราชญ์ชาวบ้าน พร้อมทั้งศึกษาวิธีการดึงเอาสิ่งที่เป็นศาสตร์สากลเข้าไปผสมผสานกับความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น ครูควรรหาโอกาสเพิ่มเติมความรู้ และศึกษาวิธีการต่าง ๆ จากการไปเยี่ยมโรงเรียนอื่นเพื่อนำมาเป็นแนวทางในการพัฒนาตน และพัฒนาโรงเรียนให้ดีขึ้น และในการจัดการเรียนการสอนเรื่องใดเรื่องหนึ่งเป็นการเฉพาะ ครูควรดึงศักยภาพภูมิปัญญาท้องถิ่นเข้ามาร่วม เป็นวิทยากร หรือเป็นที่ปรึกษา ควรระดมบุคลากร คณะบุคคลที่เข้าใจในการศึกษา เช่น พระสงฆ์ องค์การท้องถิ่น วิทยากรท้องถิ่น ให้เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการเรียนการสอนเท่าที่จะทำได้²

แต่อย่างไรก็ตาม ความพยายามในการที่จะแก้ปัญหาความล้มเหลวของระบบการศึกษาโดยการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นดังกล่าวข้างต้นยังมีข้อจำกัดหลายประการ โดยเฉพาะข้อจำกัดที่เกิดจากโรงเรียนและหน่วยงานทางการศึกษาในระดับหน่วยเหนือขึ้นไป ดังผลที่ได้จากการวิจัย เรื่อง การพัฒนาหลักสูตรและการจัดการเรียนการสอนเพื่อถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น : กรณีศึกษาชุมชนแห่งหนึ่งในเขตภาคกลางตอนล่าง ปรากฏผลการวิจัย ได้ว่า โรงเรียนกับชุมชนไม่เคยมีการวางแผนร่วมกันเกี่ยวกับการจัดการเรียนการสอน นโยบายการควบคุมวิชาการจากหน่วยงานบังคับบัญชาและจากส่วนกลางเป็นอุปสรรคสำคัญที่ทำให้การใช้หลักสูตรไม่ประสบความสำเร็จ ความไม่เชี่ยวชาญและไม่ใส่ใจงานวิชาการอย่างเพียงพอของผู้บริหารโรงเรียนมีแนวโน้มทำให้การใช้หลักสูตรไม่ประสบความสำเร็จ และความเอาใจใส่ทางวิชาการของครูที่แตกต่างกันทำให้การนำหลักสูตรไปใช้ประสบความสำเร็จแตกต่างกัน³

จึงกล่าวได้ว่าการที่จะนำองค์ความรู้ท้องถิ่นซึ่งครั้งหนึ่งเคยถูกกระทำให้สูญหายไปกลับมาเป็นพลังของชุมชน โดยอาศัยวิธีการข้างต้น คงไม่ก่อให้เกิดประสิทธิผลตามความคาดหวังได้ ภาพอนาคตที่จะให้เด็กไทยมีคุณลักษณะ “ดี” เก่ง มีสุข คงจะต้องร่วมมือกันแก้ไขท่ามกลางความกดดันบีบคั้นทางเศรษฐกิจท่ามกลางความขัดแย้งของผู้คนในชุมชน ตลอดจนท่ามกลางความทุกข์ยากของคนส่วนใหญ่ของประเทศ

¹กองวิชาการ สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ (อ้างอิงมาจากกองวิจัยทางการศึกษา กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ รายงานการวิจัยเรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการเรียนการสอนในระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษา. หน้า 8.)

²ศูนย์พัฒนาหลักสูตร กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ. ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับหลักสูตรที่พึงประสงค์. หน้า 8.

³รัตนะ บัวสนธิ. การพัฒนาหลักสูตรและการจัดการเรียนการสอนเพื่อถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น : กรณีศึกษาชุมชนแห่งหนึ่งในเขตภาคกลางตอนล่าง. 2536. (อ้างอิงมาจากกองวิจัยทางการศึกษา กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ รายงานการวิจัยเรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการเรียนการสอนในระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษา. หน้า 8)

หลักสูตรท้องถิ่น : วิเคราะห์กรณีชุมชนแถบลุ่มทะเลสาบสงขลา

ทะเลสาบสงขลาจัดเป็นแหล่งน้ำธรรมชาติที่ใหญ่ที่สุดในประเทศไทย มีพื้นที่ประมาณ 1,040 ตารางกิโลเมตร หรือประมาณ 616,750 ไร่ ความกว้างจากทิศตะวันตกไปตะวันออกประมาณ 20 กิโลเมตร ส่วนความยาวจากทิศเหนือไปยังทิศใต้ประมาณ 75 กิโลเมตร แบ่งออกเป็น 3 ตอน คือ ทะเลสาบตอนล่าง ทะเลสาบตอนบน และทะเลน้อย ทะเลสาบตอนล่างมีพื้นที่ 223 ตารางกิโลเมตร ความลึกโดยเฉลี่ย 1.5 เมตร แหล่งน้ำตอนนี้มีลักษณะเป็นน้ำเค็มและน้ำกร่อย มีอาณาเขตตั้งแต่ช่วงปากทะเลสาบไปจนถึงช่องแคบปากอ่าว ทะเลสาบตอนบน มีพื้นที่ 786 ตารางกิโลเมตร ความลึกโดยเฉลี่ย 2 เมตร ปริมาณน้ำประมาณ 1,180 ล้านลูกบาศก์เมตร (ในเดือนมีนาคม) ในแหล่งน้ำส่วนนี้ตอนเหนือสุดจะเป็นน้ำจืด ตั้งแต่เขตอำเภอปากพนونลงมาจนถึงช่องแคบปากอ่าวเป็นน้ำกร่อยและทะเลน้อย เป็นแหล่งน้ำที่อยู่คนละส่วนกับทะเลสาบ แต่มีลำคลองน้ำจืดสายหนึ่งเชื่อมต่อแหล่งน้ำทั้งสองเข้าด้วยกัน มีเนื้อที่ประมาณ 30 ตารางกิโลเมตร ความลึกโดยเฉลี่ย 1.5 เมตร ปริมาณน้ำประมาณ 44 ล้านลูกบาศก์เมตร (ในเดือนมีนาคม) เป็นทะเลสาบน้ำจืดมีพืชน้ำนานาชนิดขึ้นทั่วไป รอบๆ เป็นป่าพรุผืนใหญ่จรดเขตจังหวัดนครศรีธรรมราช ขอบทะเลสาบตอนบนจะเป็นที่ตั้งชุมชนหลายแห่งในปัจจุบัน คือ ทางซีกซ้ายของทะเลสาบจะมีอำเภอเมือง อำเภอเขาชัยสน และอำเภอปากพนอนของจังหวัดพัทลุง ทางซีกขวาของทะเลสาบจะมีอำเภอรโนด อำเภอสทิงพระของจังหวัดสงขลา ส่วนทะเลสาบตอนล่างจะมีอำเภอลิงหนคร อำเภอเมือง อำเภอหาดใหญ่ และอำเภอรัตภูมิของจังหวัดสงขลา นอกจากนี้คาบทะเลสาบสงขลาตอนบนยังติดต่อกับอำเภอหัวไทร อำเภอชะอวด และอำเภอปากพนงของจังหวัดนครศรีธรรมราชอีกด้วย¹ จากการทำทะเลสาบสงขลา มีระบบนิเวศวิทยาแบบนี้ ถือเป็นคุณลักษณะพิเศษที่ทำให้ลุ่มน้ำทะเลสาบมีความอุดมสมบูรณ์ไปด้วยทรัพยากรธรรมชาติอันหลากหลาย โดยเฉพาะทรัพยากรสัตว์น้ำ จากข้อมูลของสถาบันเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำจังหวัดสงขลา สามารถรวบรวมชนิดของปลาที่จับได้ในทะเลสาบสงขลาได้ประมาณ 700 ชนิด ปูและกุ้ง 20 ชนิด พันธุ์ไม้น้ำและสาหร่ายประมาณ 57 ชนิด² ด้วยสภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์และระบบนิเวศวิทยาดังกล่าว จึงทำให้ชุมชนรอบลุ่มทะเลสาบสงขลานอกจากใช้น้ำจากทะเลสาบในการเกษตร ทำนาและเลี้ยงสัตว์แล้ว ยังมีวิถีชีวิตส่วนหนึ่งเกี่ยวเนื่องด้วยการทำประมงพื้นบ้าน และจากการออกเก็บข้อมูลภาคสนาม ชาวบ้านได้บอกเล่ายืนยันเป็นเสียงเดียวกันว่า ในช่วงประมาณสามทศวรรษที่ผ่านมา ทะเลสาบสงขลาฝั่งคังไปด้วยทรัพยากรสัตว์น้ำซึ่งเป็นแหล่งอาหารที่สำคัญของชุมชน ดังข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ต่อไปนี้

“แต่แรกที่นี่(ระโนด) กุ้งปลาหม่นชุม วางอวนได้มาเป็นลำๆ เรือ ปลาช่อน ปลาดุก ปลาหมอ ปลาทุกประเภทเลย ได้มาเป็นลำๆ สมัยก่อน”

“สมัยก่อนตั้งแต่เกาะใหญ่ไปปากประ แอวดเขตอำเภอรโนด เขตอำเภอกระแสสินธุ์ ตำบลโรง หล้า เชียงแส เชียงพง เวียนไปรอบทะเลสาบ ปลามากทั้งนั้น เช่น ปลาหัวโหม่ง แม่กุ้ง วันนึ่งสูงสุดได้มากแต่เพื่อน แสนสองหมื่นบาท ได้ประมาณ 2 รถสิบล้อ”

“ปลาพรมกะตัวเท่าๆ ห้าน แต่แรกเราวิ่งเรือนี้ ปลาพรมจะวิ่งลงในเรือ วันนึ่ง 20-30 ตัว เพราะว่าปลาสายพอเราวิ่งผ่านกะไปถึงมันโดดลงเรือเพ ลงเรือเราเปิดหน้าต่างไว้แล พลุ้งพลั้งๆ จับกันหลวแหละ ถ้าป่าหลงขายข้าวในเรือไม่ต้องซื้อกับชาวบ้าน แกงปลาในเรือ”

“สมัยก่อนเวลากำนา หาปลาแฉวนั้นแหละ แฉวหัวนาเที่ยวจับมัน เที่ยววิ่งคังอยู่ ดักชอง ดักไซ เรืองปลาไม่ต้องซื้อ”

¹ เรียงชัย ต้นสกุล. “ทะเลสาบสงขลาและศักยภาพในการพัฒนา,” ทักษิณคดี, 3(1) 39-51 ; ตุลาคม-มีนาคม 2535-2536.

² สถาบันทักษิณคดีศึกษา, มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. “ข้อมูลจำเพาะ,” ใน ทักษิณคดี, 3(1) 11 ตุลาคม 2535 - มีนาคม 2536.

“แต่แรกแถวบ้านเราปลามันชุกชุม ป่าไม้ใครก็อุดมสมบูรณ์”

“เราอยู่ริมทะเลเฉพาะอำเภอสิงหนครนี่ อยู่ริมทะเลสาบกับอ่าวไทย อยู่ตรงกลางถึงอุดมสมบูรณ์ ถ้าไม่ชี้แจงก็ไปหาเอาเองปลา แต่ทำไมไม่ต้องไปหาซื้อเอาแม่กุ้งตัวเท่าข้อมือ ตัวบาทสองบาท อุดมสมบูรณ์จริงๆ”

“ทะเลน้อยนี่ แต่ก่อนมันอุดมสมบูรณ์ไปด้วยปลานานาชนิด พูดย่างๆ ว่าปลามันมากพอที่จะหาปลาไม่ต้องทำโอ้อื่น หาปลาเลี้ยงตัวได้ ไม่ว่าจะไปถึงไหนปลามันมาก”

นอกจากนั้น ดินแดนแถบนี้ยังมีประวัติศาสตร์ความเป็นมาอันยาวนาน มีทรัพยากรสัตว์น้ำ นกน้ำ มีแหล่งทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญ มีแหล่งโบราณคดี ชุมชนโบราณ ตลอดจนมีทรัพยากรด้านภูมิปัญญาที่สั่งสม สืบทอด และพัฒนามาโดยลำดับ จึงทำให้ชุมชนบริเวณลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาสามารถดำรงชีวิตสอดคล้องสัมพันธ์กับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมได้อย่างมีความสุขตลอดมา

อย่างไรก็ตาม การฟื้นฟูทรัพยากรชุมชนแถบลุ่มทะเลสาบสงขลาเพื่อสร้างหลักสูตรท้องถิ่นให้ประสานรับกับเป้าหมายที่ว่า เพื่อให้การศึกษาเป็นเครื่องมือของการพัฒนาที่ยั่งยืน จำเป็นต้องอาศัยยุทธศาสตร์การเรียนรู้ที่ต่อเนื่องกับรากเหง้าของวัฒนธรรมดั้งเดิมของผู้เรียน¹ จึงไม่อาจกระทำได้ตามตัวบททฤษฎี ทั้งนี้เพราะปัญหาและข้อจำกัดของทะเลสาบสงขลาในปัจจุบันเป็นอุปสรรคสำคัญยิ่ง โดยเฉพาะ ภาวะวิกฤตของลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาที่เกิดขึ้นอย่างรุนแรงและต่อเนื่องมาโดยลำดับ เช่น สภาพของระบบนิเวศวิทยาที่เปลี่ยนไป ปริมาณของสัตว์น้ำที่ลดลงในช่วงหลายปีที่ผ่านมา ความตื้นเขินของท้องน้ำ และมลภาวะ เป็นต้น นอกจากนั้นผลการพัฒนาไปสู่การผลิตเพื่อขายของระบบทุนทำให้โครงสร้างและความสัมพันธ์ทางสังคมของผู้คนในชุมชนเปลี่ยนแปลงไป ก่อให้เกิดปัญหา ค่านิยมในการบริโภค ปัญหาทางจริยธรรม และปัญหาทางคุณธรรมตามมา หรืออีกนัยหนึ่งกล่าวได้ว่า ผลจากการพัฒนาดังกล่าว ได้บั่นทอนฐานเศรษฐกิจและศักยภาพภูมิปัญญาที่จะพัฒนาตนเองและภูมิคุ้มกันต่อการคุกคามจากภายนอกของชุมชนแถบลุ่มทะเลสาบสงขลาจนเกือบสิ้นเชิง และแม้ว่าความตื่นตัวในการแก้ไขปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาในปัจจุบัน จะเกิดขึ้นทั้งจากองค์กรภาครัฐและองค์กรภาคประชาชน แต่ก็สามารถทำได้ในขอบเขตและพื้นที่อันจำกัดเท่านั้น ปัญหาต่างๆ ที่บ่งชี้ถึงความเสื่อมโทรมของลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ยังคงมีอยู่และดูเหมือนว่าจะถดถอยทวียิ่งขึ้นเรื่อยๆ พื้นฐานทางสังคมของชุมชนแถบลุ่มทะเลสาบสงขลาในวันนี้จึงเปลี่ยนจากความผาสุกในวันวานเป็นความทุกข์ยากของชีวิตที่ต้องดิ้นรนต่อสู้เพื่อความอยู่รอด

ดังนั้น การพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นในมุมมองหนึ่งจึงเห็นว่า หลักสูตรท้องถิ่นนอกจากจะเป็นการคืนบทบาทหน้าที่ในการจัดการศึกษาให้แก่ชุมชนบางส่วนแล้ว หลักสูตรท้องถิ่นควรนำเสนอภาพลักษณ์ของชุมชนทั้งสองด้าน ด้านหนึ่ง คือ ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมอันเป็นทรัพยากรที่ทรงคุณค่าเพื่อให้เด็กเกิดความภาคภูมิใจในท้องถิ่นตน และอีกด้านหนึ่ง ควรชี้ให้เห็นปัญหาของชุมชนเพื่อให้เด็กเรียนรู้ความจริง ยอมรับความจริงที่เกิดขึ้นในชุมชน และพร้อมที่จะเผชิญกับปัญหาต่างๆ อย่างชาญฉลาด อีกทั้งทำให้เด็กได้รู้จักอดีต มองเห็นปัจจุบัน และคาดเดาอนาคตได้ ขณะเดียวกันชุมชนก็จะได้ตระหนักถึงศักยภาพแห่งภูมิปัญญาของตน ตระหนักถึงปัญหาที่สั่งสมและหมักหมมอยู่ในชุมชน การสร้างหลักสูตรให้ปรากฏภาพทั้งสองด้านดังกล่าว จึงเป็นการนำเสนอเนื้อหาที่จะช่วยให้เด็กสามารถใช้วิจารณญาณในการแสวงหาทางเลือก วิเคราะห์ ตัดสินใจ และวางแผนวิถีชีวิตของตนเองโดยตั้งอยู่บนพื้นฐานของการจัดการที่มีประสิทธิภาพ ด้วยเหตุนี้ความสมบูรณ์ของหลักสูตรท้องถิ่นจึงขึ้นอยู่กับ

¹ฉันทมา จันทรบรรจง. “การศึกษาแบบพื้นถิ่นดั้งเดิม : ความหมาย โครงสร้าง เนื้อหาและยุทธศาสตร์,” ใน วารสารมหาวิทยาลัยนเรศวร. 5(2) : 76-82 ; กรกฎาคม - ธันวาคม 2540.

ประสิทธิผลที่จะได้จากการใช้หลักสูตรมากกว่าที่จะให้ความสำคัญกับกระบวนการที่จะนำหลักสูตรไปใช้ ทั้งนี้เพราะทางเลือกที่จะเดินไปสู่เป้าหมายหรือผลสัมฤทธิ์ที่พึงประสงค์ ไม่ได้มีเพียงทางเลือกเดียว แต่ขึ้นอยู่กับการศึกษาเพื่อกำหนดทางเลือกของผู้เรียนเป็นประการสำคัญ

บทสรุป : ห้องถิ่นศึกษา...ภูมิปัญญาชุมชน

การศึกษาชุมชนไม่ใช่หมายถึงการมองแต่เพียงแง่ของท้องถิ่น หรือหมายถึงการแสวงหาภูมิปัญญาดั้งเดิม การฟื้นฟูประเพณีความเชื่อ และการสืบค้นปราชญ์ชาวบ้านเท่านั้น หากแต่เป็นการมองชุมชนแต่ละชุมชนบนพื้นฐานความเป็นจริงอย่างรอบด้าน หลักสูตรต้องสร้างให้มองเห็นความจริง ไม่ใช่ถามหาความจริง...ดังนั้น จะเป็นไปได้หรือไม่ที่จะให้ชุมชนเป็นห้องเรียน สารของท้องถิ่นและภูมิปัญญาเป็นเนื้อหา วิจัยญาณในการคิด รูปแบบการคิด ศักยภาพในการออกแบบการคิดที่เป็นกระบวนการ และพฤติกรรมด้านจริยธรรม เป็นเกณฑ์ประเมินผล

บรรณานุกรม

- กองวิจัยทางการศึกษา กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ รายงานการวิจัยเรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการเรียนการสอนในระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษา. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2539.
- ฉันทนา จันทร์บรรจง. "การศึกษาแบบพื้นถิ่นดั้งเดิม : ความหมาย โครงสร้าง เนื้อหาและยุทธศาสตร์," ใน วารสารมหาวิทยาลัยนเรศวร. 5(2) : 76-82 ; กรกฎาคม - ธันวาคม 2540.
- พรพันธุ์ เขมคุณาศัย. รายงานการวิจัยเรื่องภูมิปัญญาชาวบ้าน อำเภอตากใบ จังหวัดนราธิวาส. สงขลา, 2541.
- รัตนะ บัวสนธิ. การพัฒนาหลักสูตรและการจัดการเรียนการสอนเพื่อถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น : กรณีศึกษาชุมชนแห่งหนึ่งในเขตภาคกลางตอนล่าง. 2536. (อ้างอิงมาจาก กองวิจัยทางการศึกษา กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ รายงานการวิจัยเรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการเรียนการสอนในระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษา. หน้า 8.)
- เริงชัย ต้นสกุล. "ทะเลสาบสงขลาและศักยภาพในการพัฒนา," ทักษิณคดี. 3(1) 39-51 ; ตุลาคม-มีนาคม 2535-2536.
- วิจิต นันทสุวรรณ และจำนงค์ แรกพินิจ. บทบาทของชุมชนกับการศึกษา. กรุงเทพฯ, 2541
- ศูนย์พัฒนาหลักสูตร กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ. ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับหลักสูตรที่พึงประสงค์. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2538
- ลิปพนนท์ เกตุทัต และวิชัย ต้นศิริ. "การพัฒนาสังคมสมัยใหม่เทคโนโลยีและมรดกทางวัฒนธรรม : มองในแง่ไทย," ใน วารสารการวิจัยทางการศึกษา. 16(1) : 33-42 ; 2529.